

ARHITECTURA DIN BANAT – REPERE ISTORICE ȘI EVOLUȚIA AȘEZĂRILOR

BANAT ARCHITECTURE – HISTORICAL REFERENCES AND THE EVOLUTION OF SETTLEMENTS

Marius MATEI

Muzeul Satului Bănățean Timișoara
Banat's Village Museum Timișoara
marius.matei@muzeulsatuluibanatean.ro

REZUMAT

Teritoriul al limitelor și confluențelor, zona Banatului are o istorie care confirmă această stare. Pe o arie geografică ce cuprinde estul Austriei, sud-estul Ungariei, Voivodina și Banat se pot constata o multitudine de asemănări atât în ceea ce privește organizarea tradițională a localităților din mediul urban, cât și în cel rural, precum și în arhitectura clădirilor și bisericilor. Pe lângă aceste asemănări, există și deosebiri regionale evidente, dar toate converg și dovedesc apartenența locuitorilor la un impresionant fond comun de cultură și artă.

Colectivizarea a luat pământurile, a desființat proprietatea particulară și a dezrădăcinat o categorie esențială – țăranii. Elita populației rurale, indiferent de limbă și confesiune, din Banat a fost distrusă prin deportări, întemnițări, dispersări în alte zone.

ABSTRACT

Territory of borders and confluences, the Banat area has a history that confirms this state. In a geographical area that includes eastern Austria, south-eastern Hungary, Vojvodina and Banat, there are many similarities in terms of the traditional organization of urban and rural localities, as well as in the architecture of buildings and churches. In addition to these similarities, there are obvious regional differences, but they all converge and prove that the inhabitants belong to an impressive common fund of culture and art.

Collectivization took over the lands, abolished private property and uprooted an essential category – the peasants. The elite of the rural population, regardless of language and religion, in Banat was destroyed by deportations, imprisonment, dispersal to other areas.

CUVINTE CHEIE

arhitectură; deportări; ocupație otomană; ocupație austro-ungară; regim comunist;

KEY WORDS

architecture; deportations; Ottoman occupation; Austro-Hungarian occupation; communist regime;

INTRODUCERE

Teritoriul al limitelor și confluențelor, zona Banatului are o istorie care confirmă această stare. Pe o arie geografică ce cuprinde estul Austriei, sud-estul Ungariei, Voivodina și Banat se pot constata o multitudine de asemănări atât în ceea ce privește organizarea tradițională a localităților din mediul urban, cât și în cel rural, precum și în arhitectura clădirilor și bisericilor. Pe lângă aceste asemănări, există și deosebiri regionale evidente, dar toate converg și dovedesc apartenența locuitorilor la un impresionant fond comun de cultură și artă.

ARHITECTURA DIN BANAT - REPERE ISTORICE ȘI EVOLUȚIA AȘEZĂRILOR

Cu o climă temperat-continentală cu accente mediteraneene, zona Banatului cuprinde, în proporții relativ egale trei componente ale reliefului: câmpie, deal-podiș și munte. Cu o rețea hidrografică străbătută de patru râuri importante: Mureș, Bega, Timiș și Dunăre, precum și de numeroși afluenți, constituie medii propice dezvoltării unor comunități și civilizații materializate cu istorii și elemente definitorii comune. Componenta hidrografică a zonei a fost completată de Imperiul Habsburgic printr-o amplă rețea de canale și canale de irigații, spațiul devenind în timp acoperit de o rețea relativ densă de așezări.

INTRODUCTION

A territory of borders and confluences, the Banat area has a history that confirms this state. In a geographical area that includes eastern Austria, south-eastern Hungary, Vojvodina and Banat, there are many similarities in terms of the traditional organization of urban and rural localities, as well as in the architecture of buildings and churches. In addition to these similarities, there are obvious regional differences, but they all converge and prove that the inhabitants belong to an impressive common fund of culture and art.

BANAT ARCHITECTURE - HISTORICAL REFERENCES AND THE EVOLUTION OF SETTLEMENTS

Having a temperate-continental climate with Mediterranean accents, the Banat area comprises, in relatively equal proportions, three components of the relief: plain, hill-plateau and mountain. With a hydrographic network crossed by four important rivers: Mureș, Bega, Timiș and Danube, as well as by numerous tributaries, they constitute favourable environments for the development of communities and civilizations materialized with common histories and defining elements. The hydrographic component of the area was completed by the Habsburg Empire through an extensive network of canals and irrigation canals, the space becoming over time covered by a relatively dense network of settlements.

Constantele de mediu geografic-relief variat, proporționat, cu o predominare a câmpiilor, cu o rețea hidrografică bogată, soluri fertile, pășuni întinse și păduri, explică o amplasarea, densitatea și continuitatea locuirii umane în Banat. Depășind perioadele preistorice, îndelungate și complexe din punct de vedere al civilizațiilor, începând cu mileniul al V-lea î.Hr. găsim numeroase așezări stabile de-a lungul cursurilor de apă. Triburile locuiau în bordeie sau locuințe de suprafață. Descoperirile arheologice de la Pescari, Gornea, Moldova Veche, Pojejena, Cruceni, Lugoj, Românești etc. confirmă aceste așezări. În neoliticul dezvoltat și tranziția către epoca bronzului procesul de așezări se generalizează în întreaga zonă, inclusiv în zonele muntoase. Epoca bronzului confirmă așezări fortificate cu valuri, șanțuri și o ordonare a locuințelor de suprafață construite din lemn (Periam). (Gheorghiu, 2008: 19)

La apogeul Hallstatt-ului timpuriu, secolul al X-lea î.Hr. apar gospodăriile organizate complex, cu locuințe la suprafață, ateliere pentru prelucrarea bronzului și ceramicii. Așezări fortificate de tip „davă” apar în perioada La Thène în număr mare: Aizis, Berzobis, Arcidava, Tibiscum, Ziridava. Caracteristic acestor așezări era ocuparea unor înălțimi și consolidarea prin șanțuri și valuri. (Gheorghiu, 2008: 19) Perioada pre-tracică, mai apoi tracică atinge un înalt grad de dezvoltare economică și socială, constituind puternice uniuni tribale, așa cum o

The constants of varied geographical environment-relief, proportionate, with a predominance of plains, with a rich hydrographic network, fertile soils, extensive pastures, and forests, explain a location, density, and continuity of human habitation in Banat.

Going beyond the prehistoric, long, and complex periods of civilizations, starting with the 5th millennium BC. we find many stable settlements along the watercourses. The tribes lived in huts or surface dwellings. Archaeological discoveries from Pescari, Gornea, Moldova Veche, Pojejena, Cruceni, Lugoj, Românești etc. confirm these settlements. In the developed Neolithic and the transition to the Bronze Age, the settlement process became widespread throughout the area, including mountainous areas. The Bronze Age confirms fortified settlements with waves, ditches and an arrangement of surface houses built of wood (Periam). (Gheorghiu, 2008: 19)

At the height of the early Hallstatt, the 10th century BC. there are complex organized households, with surface dwellings, workshops for bronze and pottery processing. Fortified settlements of the "davă" type appear in the La Thène period in large numbers: Aizis, Berzobis, Arcidava, Tibiscum, Ziridava. Characteristic of these settlements was the occupation of some heights and the consolidation through ditches and waves. (Gheorghiu, 2008: 19). The pre-Thracian, later the Thracian period reaches a high degree of economic and social development, consti-

demonstrează cercetările efectuate la Timișoara, Cornești, Foeni, Periam, Cruceni, Bobda, Susani, Broșteni, Berzasca, Bocșa sau Sacoșul Mare, cu necropole de incinerare și sanctuare ce posedau inventare deosebit de bogate. (Săcară, 1987: 13)

Descoperirile arheologice din perioada preromană sunt definite în final de raportul dintre civilizația geto-dacică și civilizația romană. Incluziunea în Imperiul Roman aduce structurări administrative diverse, organizări social-economice cu un înalt grad de urbanizare (Tibiscum, Dierna), la numeroase „vilae rusticae”, complexe gospodărești construite din piatră, cu construcții-anexe din lemn și numeroase așezări sătești stabile cu funcții preponderent agro-pastorale. Exceptând centrele din zona Dunării (Pojejena, Moldova, Gornea și Orșova) și Mureșului (Lipova, Bulci, Arad, Cenad, Sânnicolau) cu funcții defensiv-vamale. (Gheorghiu, 2008: 22) Referindu-ne numai la domeniul arhitecturii, un exemplu elocvent ne este furnizat de casa dacă, așa cum este ea înfățișată în câteva basoreliefuli pe columna lui Traian din Roma. Casa aceasta amintește în primul rând de (pe cât ne putem da seama din deducțiile arheologilor) tipul locuinței neolitice... În al doilea rând, în ceea ce privește forma, materialele și procedeele de construcție, ea este foarte asemănătoare cu unele colibe care s-au perpetuat în regiunile muntoase ale țării noastre. (Ionescu, 1957: 22)

Perioada părăsirii Daciei de către romani este relativ tulbură, totuși

tuting strong tribal unions, as evidenced by research conducted in Timisoara, Cornești, Foeni, Periam, Cruceni, Bobda, Susani, Broșteni, Berzasca, Bocșa or Sacoșul Mare, with incineration necropolises and sanctuaries that possessed particularly rich inventories. (Săcară, 1987: 13)

Archaeological discoveries from the pre-Roman period are finally defined by the relationship between the Geto-Dacian civilization and the Roman civilization. The inclusion in the Roman Empire brings various administrative structures, socio-economic organizations with a high degree of urbanization (Tibiscum, Dierna), to numerous "vilae rusticae", stone-built household complexes, with wooden outbuildings and numerous stable village settlements with predominantly agro-pastoral functions. Except for the centers in the Danube area (Pojejena, Moldova, Gornea and Orșova) and Mureș (Lipova, Bulci, Arad, Cenad, Sânnicolau) with defensive-customs functions (Gheorghiu, 2008: 22)

Referring only to the field of architecture, an eloquent example is provided by the house if, as it is depicted in several bas-reliefs on the column of Trajan in Rome. This house is primarily reminiscent of (as far as archaeologists can tell) the type of Neolithic dwelling ... Secondly, in terms of shape, materials and construction processes, it is very similar to some huts that are -they perpetuated in the mountainous regions of our country. (Ionescu, 1957: 22)

The period of Roman abandonment of Dacia is relatively turbulent, yet

condițiile socio-economice și geografice au permis continuarea permanentă a unei forme de viață stabile, ruralizantă, ca urmare a decăderii vieții urbane în urma loviturilor triburilor migratoare. În acest context complicat și puțin controlat documentar, cele mai importante surse de informare rămân descoperirile arheologice, care conduc la concluzia că există în zonă așezări care au analogii cu așezările contemporane ale populației daco-romane din Transilvania, Oltenia și Muntenia. Între ele sunt definitorii pentru un anumit sistem de locuire așezările de la Hodoni-Pustă, Gradinari-Seliște (Greoni-Hârboaca), Moldova Veche, Timișoara-Ciorani. Aici se întâlnesc locuințe de suprafață precum și adâncite în pământ (de obicei dreptunghiulare sau compuse, mai rar ovoidale) cu vetre și cuptoare. La cele de suprafață materialele de construcție sunt în general nuiele „tencuite” cu lut (pentru pereți) și structura de lemn, pentru acoperire. La bordeie nivelul de călcare este de cca un metru de la suprafață, pământul este sprijinit prin șiruri de pari laterali, acoperișul fiind sprijinit inclusiv printr-un stâlp central. Este important că se schițează organizări ale gospodăriilor complexe la exteriorul locuințelor fiind descoperite vetre, cuptoare, gropi menajere și delimitări ale gospodăriei. Fără să se dispună de date suficiente, sunt dovezi că așezările erau organizate relativ riguros, locuințele descoperite fiind distanțate la cca 15-20 m, fiecare având în jur propriile anexe. (Mărghitan, 1980: 45-46)

socio-economic and geographical conditions have allowed the permanent continuation of a stable, ruralized way of life, as a result of the decline of urban life following the blows of migrating tribes. In this complicated and little controlled documentary context, the most important sources of information remain the archaeological discoveries, which lead to the conclusion that there are settlements in the area that have analogies with the contemporary settlements of the Daco-Roman population in Transylvania, Oltenia and Muntenia. Among them, the settlements from Hodoni-Pustă, Gradinari-Seliște (Greoni-Hârboaca), Moldova Veche, Timișoara-Ciorani are the defining ones for a certain housing system. Here are surface dwellings as well as deep in the ground (usually rectangular or compound, rarely ovoid) with hearths and ovens. At the surface, the building materials are generally the “plastered” twigs with clay (for the walls) and the wooden structure, for covering. At the huts, the tread level is about one meter from the surface, the ground is supported by rows of side poles, the roof being supported by a central pillar. It is important that complex household organizations are sketched outside the homes, being discovered hearths, ovens, household pits and household boundaries. Without sufficient data, there is evidence that the settlements were relatively rigorously organized, with the discovered dwellings spaced about 15-20 m apart, each with its own outbuildings around it. (Mărghitan, 1980, pp. 45-46)

Tot în această perioadă apare și fenomenul „roirii” (desprinderea din așezarea-mamă a unor așezări-pui) fie în jurul așezărilor fortificate, fie de-a lungul unor văi, fie în jurul așezărilor inițiale.

Extrem de importante sunt descoperirile arheologice de așezări în secolele VIII-X de la Vladimirescu, Remetea Mare, Gornea, Timișoara (Freidorf și Fratelia), Sânanđrei, Ilidia etc. locuințele de tip bordei, semi bordei și de suprafață au formă de patrulater cu colțuri rotunjite, foarte rar ovoidale, cu vetre fixe și mobile, fac parte din complexe care conțin ateliere de fierărie, cuptoare de olărit, gropi de provizii. Locuințele sunt organizate în grupuri bănuindu-se separarea suprafețelor. Materialele utilizate la construcții sunt lemnul și tehnica mixtă (lemn și pământ), concluzionând că aceste tipologii și materiale sunt utilizate în zonă cel puțin între secolele VI-VII și VIII-X. (Gheorghiu, 2008: 22)

După secolul al X-lea apar și primele documente privind așezările umane, mai devreme în zonele de câmpie unde relațiile prefeudale s-au cristalizat mai timpuriu, pe când în zonele depresionare și înalte, obștiile sătești s-au conservat mai trainic și până mai târziu, documentele apar sporadic. Documentele apar în dani, urbarii, procese etc.

La consolidarea așezărilor bănățene, un rol esențial l-au avut obștiile sătești care prin dezvoltarea agriculturii au impus constituirea unor „așezări stabile cu trei

Also, during this period, the phenomenon of "swarming" (detachment from the mother settlement of some chicken settlements) appears either around the fortified settlements, or along some valleys, or around the initial settlements.

Extremely important are the archaeological discoveries of settlements in the 8th-10th centuries from Vladimirescu, Remetea Mare, Gornea, Timișoara (Freidorf and Fratelia), Sânanđrei, Ilidia etc. of quadrangle with rounded corners, very rarely ovoid, with fixed and mobile hearths, are part of complexes containing blacksmith workshops, pottery ovens, supply pits. The houses are organized in groups, the separation of the surfaces being suspected. The materials used in construction are wood and mixed media (wood and earth), concluding that these typologies and materials are used in the area at least between the VI-VII and VIII-X centuries. (Gheorghiu, 2008: 22)

After the 10th century, the first documents on human settlements appear, earlier in the plain areas where the pre-feudal relations crystallized earlier, while in the depressed and high areas, the village communities were preserved more firmly and until later, documents appear sporadically. The documents appear in donations, town halls, lawsuits etc.

In the consolidation of the Banat settlements, an essential role was played by the village communities, which through the development of agriculture imposed the establish-

componente fundamentale: vatra satului - spațiul de construire a gospodăriilor; terenurile agricole, izlazul, pășunea și pădurea - spațiul de desfășurare a muncii și locuitorii.” (Popescu, 2003: 73)

Fenomenul „roirii” se regăsește mai pregnant în această perioadă, secolele X-XV, astfel găsim: așezări perechi: Sânmihaiul Român și German - 1327, Gătaia de Sus și de Jos - 1343; triplete: trei Buziașuri - 1320, trei Babșa - 1488, trei Hodoșuri - 1472; între 1288-1440 erau patru Icușuri; la 1427 patru Dumbrăvi, la 1643 se înregistrează o Dumbrăvița. În 1449 existau cinci sate Șoșdea, la 1514 cinci Ierșenicuri etc. (Muntean, 1990: 86)

Un alt moment important al evoluției obștiilor sătești spre așezări rurale stabile și puternice, din punct de vedere economico-social a fost diviziunea socială a muncii. Acolo unde acest fenomen de specializare și valorificare a produselor a luat amploare mai mare, satele s-au dezvoltat mai rapid transformându-se în cetăți, târguri și orașe. (Popescu, 2003: 74)

Această perioadă este extrem de dinamică în ceea ce privește apariția, evoluția și dispariția unor așezări, în comitatul Arad, 25% dintre așezări sunt atestate documentar pentru prima dată înainte de 1350, restul de 75% apar în intervalul 1350-1541; în Zărand repartiția e de 23% - 77%; Cenad 70% - 30%; Timiș 18,5% - 81,5%; Caraș 12,4% - 84,6%. (Feneșan, 2014: 206)

ment of “stable settlements with three fundamental components: the hearth of the village - the space for building households; agricultural lands, pasture and forest - the space for work and inhabitants.” (Popescu, 2003: 73)

The phenomenon of "swarming" is more pronounced during this period, the X-XV centuries, so we find: paired settlements: Sânmihaiul Român and German - 1327, Gătaia de Sus și de Jos - 1343; triplets: three Buziașuri - 1320, three Babșa - 1488, three Hodoșuri - 1472; between 1288-1440 there were four Icușuri; in 1427 four Dumbrăvi, in 1643 a Dumbrăvița is registered. In 1449 there were five Șoșdea villages, in 1514 etc. (Muntean, 1990: 86)

Another important moment of the evolution of the village communities towards stable and strong rural settlements, from the economic-social point of view was the social division of labor. Where this phenomenon of specialization and capitalization of products has become more widespread, villages have developed faster and become cities, towns, and cities. (Popescu, 2003: 74)

This period is extremely dynamic in terms of the appearance, evolution, and disappearance of some settlements, in Arad County, 25% of the settlements are documented for the first time before 1350, the remaining 75% appear between 1350-1541; in Zărand the distribution is 23% - 77%; Cenad 70% - 30%; Timiș 18.5% - 81.5%; Caraș 12.4% - 84.6%. (Feneșan, 2014: 206)

Pentru perioada dintre mijlocul secolului al XIV-lea și mijlocul secolului al XVI-lea, academicianul Ștefan Pascu consideră că în Banat sunt cca 21% de așezări supraviețuitoare și cca 79% dispărute. Demn de semnalat este apariția locuințelor de suprafață cu două încăperi: tinda și camera de locuit, fără prispă, cu acoperișul în două ape, cu vatra ridicată pe perețele despărțitor dintre cele două încăperi și hornul deschis. Materialele folosite sunt pământul bătut, lemn sau împletitură de nuiele tencuite cu lut, acoperișul fiind de stuf, paie sau trestie.

Cucerirea Banatului și stăpânirea otomană timp de un secol și jumătate a produs distrugeri ireparabile în structura economică și umană a provinciei. A fost un proces de frânare a dezvoltării regiunii și datorită numeroaselor războaie dintre Imperiul Otoman și cel Habsburgic. Agricultură și meșteșugurile au stagnat, cultura cerealelor este înlocuită cu o economie bazată pe creșterea cornutelor, necesară ca hrană pentru armata otomană. Statul otoman, cu un pronunțat caracter feudalo-militar, era interesat ca supușii săi să-și plătească dările și să întrețină armata de ocupație.

Totuși, putem remarca prima clasificare documentară a așezărilor din Banat, de autoritățile otomane. Datele din registrele de recensământ delimitează cu precizie, în funcție de formele morfologice de teren și sistem hidrografic, teritoriile încorporate în 1552 în Sandjakul Timișoara.

For the period between the middle of the 14th century and the middle of the 16th century, the academician Ștefan Pascu considers that in Banat there are about 21% of surviving settlements and about 79% disappeared. Worth noting is the appearance of the surface dwellings with two rooms: the porch and the living room, without porch, with the gabled roof, with the hearth raised on the dividing wall between the two rooms and the open chimney. The materials used are beaten earth, wood or wicker plaster plastered with clay, the roof being reed, straw, or reed.

The conquest of Banat and Ottoman rule for a century and a half caused irreparable damage to the economic and human structure of the province. It was a process of slowing down the development of the region and due to the numerous wars between the Ottoman Empire and the Habsburg Empire. Agriculture and crafts stagnated, and cereal crops were replaced by an economy based on raising horns, which was needed as food for the Ottoman army. The Ottoman state, with a pronounced feudal-military character, was interested in its subjects paying their dues and maintaining the occupation army.

However, we can note the first documentary classification of the settlements in Banat by the Ottoman authorities. The data from the census registers accurately delimit, depending on the morphological forms of the land and the hydrographic system, the territories incorporated in 1552 in the Timișoara Sandjak.

Acestea corespund, din punct de vedere geografic, treptelor principale de relief reprezentate de:

1. o parte a dealurilor vestice, situată sub Munții Poiana Ruscăi, pe interfluviul dintre Mureș și Bega și pe stânga Timișului.

2. câmpia Vingăi, câmpia Gătaiei, câmpia Făgetului – câmpia joasă a Timișului și Torontalului.

Câmpia joasă din sandjakul Timiș a adăpostit un număr mai mare de așezări decât câmpia înaltă subcolinară. Astfel recenzorii au înregistrat în nahiya Timișoara, având suprafața cea mai întinsă: 4 orașe (Timișoara, Utvin, Șarad, Recaș), 3 mănăstiri, 130 de sate, 92 puste și 4 câmpuri.

În nahiya Vârșeț (Şemlik) au existat 2 orașe (Vârșeț, Gătaia), 8 mănăstiri, 79 sate și 46 puste.

Nahiya Ciacova (Gakiva) au existat 2 orașe (Ohod și Denta), 2 mănăstiri, 71 sate, 51 puste și 2 câmpuri. Din cauza numeroaselor râuri și mlaștini din zonă, așezările s-au concentrat lângă cursuri de apă, însă în zone ferite de inundații.

Nahiya Făgetului avea în componență târgul Făget și 19 sate. (Feneșan, 2014: 202)

În registrul de capitație din 23 octombrie 1557-12 octombrie 1558 al Sandjakurilor Arad și Cenad se constată 292 de așezări omenești confirmate de autoritățile otomane. Arad (59 sate, 719 case), Bichiș (Béchéş) (61 sate, 1407 case), Zărând (67 sate, 1087 case). (Feneșan, 2014: 231)

Partea de munte a Banatului a rezistat un timp mai îndelungat în

These correspond, from a geographical point of view to the main relief steps represented by:

1. part of the western hills, located under the Poiana Ruscăi Mountains, on the interfluvium between Mureș and Bega and on the left of Timiș.

2. Vinga plain, Gătaia plain, Făget plain – the low plain of Timiș and Torontal.

The low plain of the Timiș sandjak housed a larger number of settlements than the high sub-hilly plain. Thus, the reviewers recorded in Timișoara nahiya, having the largest area: 4 cities (Timișoara, Utvin, Șarad, Recaș), 3 monasteries, 130 villages, 92 deserts and 4 fields. In nahiya Vârșeț (Şemlik) there were 2 cities (Vârșeț, Gătaia), 8 monasteries, 79 villages and 46 deserts.

Nahiya Ciacova (Gakiva) there were 2 towns (Ohod and Denta), 2 monasteries, 71 villages, 51 deserts and 2 fields. Due to the many rivers and swamps in the area, the settlements were concentrated near watercourses, but in areas protected from floods.

Nahiya of Făget consisted of the Făget fair and 19 villages. (Feneșan, 2014: 202)

In the register of capitulations from October 23, 1557, to October 12, 1558, of the Arad and Cenad Sandjacks, there are 292 human settlements confirmed by the Ottoman authorities. Arad (59 villages, 719 houses), Bichiș (61 villages, 1407 houses), Zărând (67 villages, 1087 houses). (Feneșan, 2014: 231)

The mountainous part of Banat resisted for a long time before the

fața expansiunii otomane datorită particularităților morfologice de teren (Lugoj și Caransebeș au fost anexate în 1658 vilayetului Timișoara). După anexarea Lugojului și Caransebeșului, în registrul kadiului din anii 1673-1675 figurează alte 88 de așezări înregistrate. (Feneșan, 2014: 221)

Informațiile extrase din registrul de capitație (dyiziye) al sandjakurilor Arad și Cenad întocmit de autoritățile otomane 1557-1558 și din documentele referitoare la colonizarea din 1640, din conscripția bunurilor pioase (vakif) al marelui vizir Koprulu Mehmed Pașa din 28 martie 1664 că, în acest caz, constantele existente în aspectele mediului înconjurător au determinat continuitatea populației, respectiv continuitatea așezărilor și îndeletnicirea. (Feneșan, 2014: 222)

Partea de sud-vest din vechiul comitat al Aradului, așezat la sud de Mureș, a aparținut sandjakului Lipova cu 22 sate și 579 case. (Feneșan, 2014: 241)

Factorii istorici, geografici și economici stau la baza lămuririi formei, structurii și texturii așezărilor umane din Banat. Satul de tip împrăștiat a rezistat până în secolul al XVIII-lea, după cea de-a doua colonizare.

Relații despre așezări, case și materiale din care sunt construite le oferă însemnările lui Evliya Çelebi, istoric, geograf și călător turc. Pentru ca la sfârșitul aceluiași veac, odată cu intrarea Banatului în atenția habsburgilor, zona să fie cercetată de cunoscutul arhitect și inginer al armatei austriece, L.F. de Marsigli. De

Ottoman expansion due to the morphological peculiarities of the terrain (Lugoj and Caransebeș were annexed in 1658 to the Timișoara village). After the annexation of Lugoj and Caransebeș, in the register of Kadi from 1673-1675 there are another 88 registered settlements (Feneșan, 2014: 221)

Information extracted from the register of capitals (dyiziye) of the Arad and Cenad sandjacks drawn up by the Ottoman authorities 1557-1558 and documents relating to the colonization of 1640, from the conscription of the pious goods (vakif) of the Grand Vizier Koprulu Mehmed Pasha of 28 March 1664 that in in this case, the existing constants in the aspects of the environment determined the continuity of the population, respectively the continuity of the settlements and the occupation. (Feneșan, 2014: 222)

The southwestern part of the old county of Arad, located south of Mureș, belonged to the Lipova sandjak with 22 villages and 579 houses. (Feneșan, 2014: 241)

Historical, geographical, and economic factors are the basis for clarifying the shape, structure and texture of human settlements in Banat. The scattered village lasted until the 18th century, after the second colonization.

Relationships about settlements, houses, and materials from which they are built are provided by the notes of Evliya Çelebi, a Turkish historian, geographer and traveler. So that at the end of the same century, with the entry of Banat into the attention of the Habsburgs, the area would be researched by the well-known

la el a rămas și primul desen cunoscut, referitor la o casă, asupra căruia nu putem decide o localizare precisă, dar se cunoaște că Marsigli și-a adunat materialul în intervalul 1690-1700. (Săcară, 1987: 7)

Odată cu anexarea Banatului la Imperiul Habsburgic, numeroși călători și funcționari imperiali, oferă informații despre satele și gospodăriile țărănești (arhitectură, materiale folosite, tehnică etc.) din secolul al XVIII-lea. Fr. Griselini, J. J. Erhler, J. Friedel, J. Lehmann, chiar împăratul Iosif al II-lea a întreprins trei călătorii prin Banat, lăsând jurnale și însemnări. Particularitatea Banatului constă în existența documentelor, un bogat fond de informații, în special după colonizarea austriacă, care reprezintă un teritoriu populat, cu o economie casnică diversă, fapt care pune într-o altă lumină realitățile zonale. De altfel, un număr mare de sate amintite documentar în secolele XVI-XVII-lea există și astăzi.

După ocuparea de către austrieci a provinciei bănățene, una din consecințele timpului și locului a fost o intensă activitate edilitară, reprezentând dorința generală de a înlocui vechiul, medievalul, orientalul, cu construcții caracteristice Europei Centrale a secolului, moderne, pe cât posibil salubre și mai ales durabile. Primul impuls edilitar îl dau provinciei, inginerii și antreprenorii militari veniți în Banat, imediat după cucerire, încadrați în unitățile de geniu și care au acoperit necesitățile, nu doar în domeniul militar, ci și în

architect and engineer of the Austrian army, L. F. de Marsigli. From him also remained the first known drawing, referring to a house, on which we cannot decide a precise location, but it is known that Marsigli collected his material between 1690-1700. (Săcară, 1987: 7)

With the annexation of Banat to the Habsburg Empire, many travelers and imperial officials provided information about the villages and peasant households (architecture, materials used, technology etc.) from the 18th century. Fr. Griselini, J. J. Erhler, J. Friedel, J. Lehmann, even Emperor Joseph II made three trips through Banat, leaving diaries and notes. The peculiarity of Banat consists in the existence of documents, a rich fund of information, especially after the Austrian colonization, which represents a populated territory, with a diverse household economy, which puts in a different light the zonal realities. In fact, many documented villages in the 16th and 17th centuries still exist today.

After the occupation of the province of Banat by the Austrians, one of the consequences of time and place was an intense urban activity, representing the general desire to replace the old, medieval, oriental, with constructions characteristic of Central Europe of the century, modern, as healthy, and more chosen sustainable. The first urban impetus is given to the province, by military engineers and entrepreneurs who came to Banat, immediately after the conquest, in the engineering units and who covered the needs, not only in the military field, but also in civil,

construcții civile, bisericеști, administrative sau chiar industriale. (Buzilă, Steinlein, 1997: 25)

În satele de câmpie, prin tragerea la linie, satele și gospodăriile bănățene de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea se vor găsi la un nivel normal de organizare la fel cu celelalte provincii din imperiu.

După Johan Heinrich Schwicker, între ani 1768-1772 au fost întemeiate 24 de localități noi, cu 2097 de case, pentru aproximativ 15000 de persoane, iar alte 13 au fost mărite, totalizând 2880 de case noi pentru 1550 de familii. (Konschitzky, 2006: 30)

church, administrative or even industrial constructions. (Buzilă, Steinlein, 1997: 25)

In the plain's villages, by drawing the line, the villages, and households of Banat from the end of the 18th century and the beginning of the 19th century will be at a normal level of organization as well as the other provinces of the empire.

According to Johan Heinrich Schwicker, between the years 1768-1772, 24 new localities were founded, with 2097 houses, for about 15000 people, and another 13 were enlarged, totaling 2880 new houses for 1550 families. (Konschitzky, 2006: 30)

Exemplul 1: Satele și gospodăriile bănățene de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea

Example 1: The villages, and households of Banat from the end of the 18th and the beginning of the 19th century

Secolul al XVIII-lea este hotărâtor pentru istoria așezărilor din zonă, pentru că, prin procesul de colonizare și sistematizare, în numeroase cazuri și cu proporții diferite în funcție de zonă, locul vechilor așezări este luat treptat de o nouă generație de așezări, concepute după alte principii urbanistice. Au dispărut așezări mai vechi de secolul al XVIII-lea, dar s-au și întemeiat noi așezări. Camera aulică din Viena acceptă propunerile generalului Florimund Mercy, primul comandant militar al Banatului, de organizare a regiunii ca domeniu al Coroanei, locuitorii având obligații statale și feudale numai față de împărat.

În cursul veacului al XVIII-lea, Curtea de la Viena va întreprinde măsuri economico-administrative și nu în ultimul rând, investiții financiare masive pentru a ridica Banatul la nivelul provinciilor celor mai dezvoltate din Imperiu.

Banatul este regiunea care a cunoscut cea mai mare creștere demografică, aici de-a lungul veacurilor, alături de românii băștinași s-au așezat, fie printr-o colonizare dirijată, fie spontană, numeroase enclave etnice: sârbi, maghiari, bulgari, cehi, slovaci, ucraineni, carașoveni, precum și grupuri din alte regiuni din Țara Românească sau Transilvania și cele trei valuri de colonizări habsburgice când sunt aduși germani, francezi, italieni, spanioli, armeni.

Valul de colonizări care s-a abătut peste Banatul răscolit de războaie, organizează și grupează locuitorii în paradigmă administrativă impusă din

The 18th century is decisive for the history of the settlements in the area, because, through the process of colonization and systematization, in many cases and with different proportions depending on the area, the place of the old settlements is gradually taken by a new generation of settlements. other urban principles. Settlements older than the 18th century have disappeared, but new settlements have also been established. The Vienna Chamber of Deputies accepted the proposals of General Florimund Mercy, the first military commander of Banat, to organize the region as the domain of the Crown, the inhabitants having state and feudal obligations only to the emperor.

During the 18th century, the Court of Vienna undertook economic and administrative measures and, finally, massive financial investments to raise Banat to the level of the most developed provinces in the Empire.

Banat is the region that has experienced the highest population growth, here over the centuries, along with the native Romanians, many ethnic enclaves settled, either through a directed or spontaneous colonization: Serbs, Hungarians, Bulgarians, Czechs, Slovaks, Ukrainians, Karashovians, as well as groups from other regions of Wallachia or Transylvania and the three waves of Habsburg colonization when Germans, French, Italians, Spaniards, Armenians are brought.

The wave of colonizations that swept over the war-torn Banat organizes and groups the inhabitants in an administrative paradigm imposed from

exterior. Administrația a hotărât și a ordonat teritoriul și nu invers. Tropica răsturnată se datorează contextului în care Banatul, prin cele trei valuri de coloniști central-europeni, prin migrațiile sârbilor și prin mișcările de români din Ardeal către Banat, s-a ordonat, organizat și grupat din exterior. (Gaga, 2003: 14)

Fenomenul colonizării și restructurării sistemului de așezări cuprinde trei etape. Prima etapă (1716-1740) nu a cunoscut niciun fel de norme în ceea ce privește organizarea satelor. S-a urmărit doar consolidarea vechilor așezări și întemeierea de sate noi, neavând vreo ordine în așezarea caselor.

Conform călătorului M. Bel în *Compendium Hungaræ Geograficum* editată postum la Cassoviae în 1799, descrie ce văzuse în 1726: „Nemții au venit în țară după alungarea turcilor și au trăit în 30 de colonii mai mici sau mai mari. Casa lor cu două încăperi constă din cameră și bucătărie [...] Intrarea în casă se află în partea dinspre stradă, acoperișul în două ape are streășina puțin lărgită în față, care servește ca acoperiș de protecție pentru diferite obiecte și unelte. Pereții casei sunt din nuiele împletite, crengi sau bețe, cânepă, toate lipite cu pământ.”

A doua etapă (1740-1780) denumită după numele împărătesei Maria Theresia „theresiană” se stabilesc reguli precise, mai ales asupra orașelor și fortificațiilor, dar și a satelor. Ritmul organizării și concentrării satelor existente și a întemeierii celor noi se accelerează. Numărul familiilor satelor noi

the outside. The administration decided and ordered the territory and not the other way around. The overturned tropics are due to the context in which Banat, through the three waves of Central European settlers, the migrations of Serbs and the movements of Romanians from Transylvania to Banat, was ordered, organized and grouped from outside. (Gaga, 2003: 14)

The phenomenon of colonization and restructuring of the settlement system comprises three stages. The first stage (1716-1740) did not know any rules regarding the organization of villages. The aim was only to consolidate the old settlements and to establish new villages, having no order in the settlement of the houses.

According to the traveler M. Bel in the *Compendium Hungaræ Geograficum*, published posthumously at Cassoviae in 1799, he describes what he saw in 1726: “The Germans came to the country after the expulsion of the Turks and lived in 30 smaller or larger colonies. Their two-room house consists of a room and a kitchen [...] The entrance to the house is on the street side, the gabled roof has a slightly widened eaves in front, which serves as a protective roof for various objects and tools. The walls of the house are made of woven twigs, twigs or sticks, hemp, all glued to the ground.”

The second stage (1740-1780) named after the Empress Maria Theresia “Theresian” establishes precise rules, especially on cities and fortifications, but also villages. The pace of organizing and concentrating existing villages and founding new ones is accelerating. The number of families in new

oscilează între 40 și 200, aplicându-se și reforme privind repartizarea pământului după numărul de familii dintr-un sat, în mod egal, indiferent de neam.

Regulile stabileau că satele de coloniști să se ridice pe canevase geometrice, în care ulițele principale să aibă lărgimea de 18-20 de stânjani, iar cele laterale de 6-8 stânjani. Gospodăriile se situau într-un plan dreptunghiular, așezate una lângă alta, cu fațada scurtă a casei orientată la stradă. Dispozițiile patentei imperiale precizau că biserica, școala, primăria, casa parohială și celelalte construcții obștești din satele coloniștilor să se ridice în mijlocul așezărilor. O așezare nouă de coloniști avea în jur de 200 de gospodării, fiecare ocupând un lot intravilan de 1600 stânjani (puțin mai mult de jumătate de hectar). În hotarul satului, coloniștii primeau atâta pământ arător și fânaș cât puteau să lucreze. Toate localitățile de coloniști și-au păstrat până azi aspectul geometric. (Săcară, 1987: 24)

Pentru coloniștii nou-veniți, ca și pentru o parte din cei vechi, construcțiile au fost făcute de stat. S-a adoptat sistemul locuințelor tip, care au fost amplasate uniform în satele nou create sau în perimetrele nesistematizate ale vechilor sate. Casele aveau o distanță de minim 17 m una de alta, ca măsură preventivă împotriva incendiilor, erau construite pentru două familii, fiind planul cu trei încăperi, două de locuit și bucătăria comună la mijloc.

villages ranges from 40 to 200, and reforms are being implemented regarding the distribution of land according to the number of families in a village, equally, regardless of race.

The rules stipulated that the settler villages should be built on geometric canvases, in which the main streets should be 18-20 meters wide, and the side streets should be 6-8 meters wide. The households were in a rectangular plan, placed next to each other, with the short facade of the house facing the street. The provisions of the imperial patent specified that the church, the school, the town hall, the parish house, and the other public buildings in the settlers' villages should be built in the middle of the settlements. A new settlement of settlers had about 200 households, each occupying an urban lot of 1600 embarrasments (just over half a hectare). Within the village, the settlers received as much plowed and hayed land as they could work. All the settler localities have kept their geometric aspect until today. (Săcară, 1987: 24)

For the new settlers, as well as for some of the old ones, the constructions were made by the state. The standard housing system was adopted, which was uniformly located in the newly created villages or in the unsystematized perimeters of the old villages. The houses had a distance of at least 17 m from each other, as a preventive measure against fires, they were built for two families, being the plan with three rooms, two living and the common kitchen in the middle.

Extrem de dure sunt sistematizările și concentrările referitoare la zonele de graniță, unde comasarea și ordonarea geometrică au fost generalizate, din motive administrative-militare. Acțiunile se desfășurau fie prin metode stimulative, fie cu forța, în funcție de situația concretă. Au fost zone precum Lugojul, Făgetul sau Culoarul Mureșului unde măsurile de sistematizare au fost întârziate până la începutul secolului al XIX-lea.

În cea de-a treia etapă, pe timpul domniei lui Iosif al II-lea și până la jumătatea secolului al XIX-lea, se observă o îmbunătățire vizibilă a evoluției construcțiilor, apar case pentru o singură familie, cel care construiește nu mai este numai statul, ci și coloniști care își ridicau singuri casele cu materialele primite de la stat, dar conform planurilor arhitecților.

Gospodăriile continuă să fie edificate în manieră tradițională, existând tendința de conturare a gospodăriei compacte, cu o serie de clădiri de locuit și anexe, care închid și definesc un spațiu interior în mare parte, sau complet închis. Fenomenul este prelungit în anumite zone până la începutul secolului al XX-lea, în final, se poate vorbi chiar de o anumită standardizare a tipologiilor gospodăriilor, începută în secolul al XVIII-lea, modulul rezultat într-o proporție covârșitoare fiind cel al curții de cca 400 m², relativ rectangulară și tinzând către pătrat. (Gheorghiu, 2008: 38)

Extremely harsh are the systematizations and concentrations regarding the border areas, where the merging and the geometric ordering were generalized, for administrative-military reasons. The actions were carried out either by incentive methods or by force, depending on the concrete situation. There were areas such as Lugoj, Făget or Mureș Valley where systematization measures were delayed until the beginning of the 19th century.

In the third stage, during the reign of Joseph II and until the middle of the nineteenth century, there is a visible improvement in the evolution of buildings, there are houses for a single family, the one who builds is not only the state, but also settlers who built their own houses with materials received from the state, but according to the plans of the architects.

Households continue to be built in the traditional way, with a tendency to outline the compact household, with a series of residential buildings and outbuildings, which enclose and define a largely or completely enclosed interior space. The phenomenon is prolonged in some areas until the beginning of the twentieth century, in the end, we can even speak of a certain standardization of household typologies, started in the eighteenth century, the module resulting in an overwhelming proportion being that of the court of about 400 m², relatively rectangular and tending to the square. (Gheorghiu, 2008: 38)

Exemplul 2: Case cu fronton baroc
Example 2: Houses with baroque pediments

Industrializarea, deplasarea populației rurale către orașe de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, aduc și inovații în arhitectura și construcțiile de case. Apar casele transversale, dispuse paralel cu linia străzii, cu un număr mai mare de încăperi, iar apariția cărămizii arse va înlocui din ce în ce mai frecvent pereții din pământ, iar țigla industrială va lua locul stufului, paielor și al șindrilelor ala acoperiș. Construcția și decorul caselor vor intra în domeniul meseriașilor profesioniști, apariția caselor cu frontoane impunătoare, de influență barocă, mai rezistente vor domina sfârșitul secolului al XIX-lea și primele decenii ale secolului al XX-lea. Dar nu toate casele cu fronton baroc au fost case nou construite, în unele cazuri se înlocuia doar fațada,

Industrialization, the displacement of the rural population to cities from the end of the 19th century and the beginning of the 20th century, also bring innovations in the architecture and construction of houses. Transversal houses appear, arranged parallel to the street line, with a larger number of rooms, and the appearance of burnt brick will replace the earthen walls more and more frequently, and the industrial tile will take the place of thatched reeds, straw, and shingles. The construction and decoration of the houses will enter the field of professional craftsmen, the appearance of houses with imposing pediments, of baroque influence, more resistant will dominate the end of the 19th century and the first decades of the 20th century. But not all houses with baroque pediments

iar ca noutate apare ornamentarea în relief de tencuială, preluată din arta cultă cu origini îndepărtate din fondul universal de semne și simboluri din diferite epoci istorice și din diverse stiluri.

Înființarea în deceniul al optulea al secolului al XVIII-lea, a Serviciului de Construcții în Timișoara facilitează, prin prezența unui profesor de arhitectură și lucrări hidrotehnice, formarea de ingineri camerali și practicanți. Toți acești tehnicieni, fie că erau numiți ingineri, antreprenori, meșteri zidari sau practicanți, întocmeau piese scrise și desenate, planșe executate în tușuri colorate pe hârtie de desen, chiar laviuri policrome. (Buzilă, Steinlein, 1997: 25)

CONCLUZIE

Prima jumătate a secolului al XX-lea prelungește în timp aplicarea tipologiilor zonale fără să se constate niciun fel de modificări de principiu. Se va accelera procesul de schimbare a materialelor de construcție, închiderea a curților, orientarea casei spre stradă, mai ales la câmpie și deal.

Datorită consolidării a unei pături țărănești puternice, aceasta se va reflecta și în diferențierea arhitecturii, în case de țărani bogați, țărani săraci sau case ale unor zilieri.

Instaurarea regimului comunist are consecințe dramatice în procesul de dezvoltare economico-socială, urmează o perioadă nefastă în istoria provinciei bănățene. Deportările țăranimii din clasa mijlocie în Bărăgan, colectivizarea agriculturii și

were newly built houses, in some cases only the facade was replaced, and as a novelty appears the plaster embossed ornamentation, taken from the cult art with distant origins from the universal background of signs and symbols from different historical epochs and from various styles.

The establishment of the Construction Service in Timișoara in the eighth decade of the 18th century facilitates, through the presence of a professor of architecture and hydrotechnical works, the training of chamber engineers and practitioners. All these technicians, whether they were called engineers or entrepreneurs masons or practitioners, they drew up written and drawn pieces, drawings executed in colored inks on drawing paper, even polychrome washers. (Buzilă, Steinlein, 1997: 25)

CONCLUSION

The first half of the twentieth century prolongs the application of zonal typologies over time without any changes in principle. The process of changing the building materials, closing the courtyards, orienting the house towards the street, especially at the plain and the hill, will be accelerated. Due to the consolidation of a strong peasant blanket, this will also be reflected in the differentiation of architecture, in the homes of rich peasants, poor peasants or houses of day laborers.

The establishment of the communist regime has dramatic consequences in the process of economic and social development, followed by an unfortunate period in the history of the Banat province. The deportations of the middle-class peasantry to Bărăgan, the

migrarea unui segment important al populației rurale la oraș a avut efect prin depopularea satelor și îmbătrânirea țărănimii rămase.

Un alt efect devastator a fost procesul de emigrare a populației de etnie germană și aducerea de grupuri de populație din: Moldova, Oltenia și Transilvania, proces ce a modificat substanțial structura etnică a regiunii.

Colectivizarea a luat pământurile, a desființat proprietatea particulară și a deșărădăcinat o categorie esențială – țaranii. Elita populației rurale, indiferent de limbă și confesiune, din Banat a fost distrusă prin deportări, întemnițări, dispersări în alte zone.

Cei 50 de ani de comunism au reușit să distrugă această regiune, ceasornicul social al Banatului atât al comportamentului cât și cel economic au fost date înapoi, precum și caracterul specificității zonal al culturii tradiționale.

collectivization of agriculture and the migration of an important segment of the rural population to the city had an effect through the depopulation of the villages and the aging of the remaining peasantry. Another devastating effect was the process of emigration of the German population and the bringing of population groups from: Moldova, Oltenia and Transylvania, a process that substantially changed the ethnic structure of the region.

Collectivization has taken over the lands, abolished private property and uprooted an essential category - the peasants. The elite of the rural population, regardless of language and religion, in Banat was destroyed by deportations, imprisonment, dispersal to other areas.

The 50 years of communism have managed to destroy this region, the social clock of Banat both behavioral and economic have been given back, as well as the zonal specificity of traditional culture.

BIBLIOGRAFIE / REFERENCES

- Buzilă, A., Steinlein, C. A. (1997). Arhitect și inginer în Banatul secolului al XVIII-lea, Timișoara, Analele Banatului
- Feneșan, C. (2014). Vilaietul Timișoara 1552-1716, Timișoara, România: Editura Ariergarda
- Gaga, L. (2003). Norme sociale și atitudini individuale în obiceiurile de familie în Banat, Timișoara, România: Editura Mirton
- Gheorghiu, T. O. (2008). Locuirea Tradițională Rurală din Zona Banat-Crișana, Timișoara, România: Editura DTP Expres
- Ionescu, G. (1957). Arhitectură populară românească, , București, România: Editura Tehnică
- Konschitzky, W. (2006). Arhitectura populară din Banat. Stil și ornamentală, Timișoara, România: Editura Triade
- Mărghitan, L. (1990). Banatul în lumina arheologiei, vol. II, Timișoara, România: Editura Facla
- Muntean, V. (1990). Contribuții la istoria Banatului, Timișoara, România
- Popescu, V. (2003). Evoluția așezărilor rurale din Banat, Timișoara, România:

Editura Waldpress

Săcară, N. (1987). Valori ale arhitecturii populare românești, Timișoara, România: Editura Facla

SURSE WEB/WEBOGRAPHY

<https://www.facebook.com/centrureregional> (Facebook: Țara Făgărașului), (ultima accesare/ last accessed on: 30/10/2020).